

Kaip kalba TV ir radijo laidų vedėjai? Balsių įtempimas kaip formalaus ir rimto kalbėjimo požymis

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas
ramune.cicirkaite@sociolingvistika.lt

Anotacija. Ankstesniais lyginamaisiais žiniasklaidos, standartinės ir Vilniaus kalbos tyrimais nustatyta, kad nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų trukmė nėra reikšmingas požymis kuriant laidos vedėjo kalbinę tapatybę – laidų vedėjai šiuos variantus taria trumpesnius nei vilniečiai. O štai formaliam, rimtam kalbėjimo stiliui kurti jie pasitelkia didesnę balsių įtempimą. Balsių įtempimas ne tik skiria laidų vedėjus nuo vilniečių, tačiau ir rimtos, visuomeninės tematikos laidas nuo pramoginių, asmeninės tematikos laidų. Tai rodytų įtemptesnius balsius turint indeksinę reikšmę „kalbu rimtai“. Suformavus didesnę ir homogeniškesnę laidų vedėjų tiriamąją imtį, šiame straipsnyje tikrinama, ar ankstesnių tyrimų apčiuoptas ryšys tarp įtemptesnių balsių ir rimto kalbėjimo stiliaus nėra atsitiktinis. Prie tyrimo išvadų prieinama kompiuterine programa PRAAT atliekant instrumentinę nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ analizę.

Reikšminiai žodžiai: *balsių trukmė, balsių įtempimas, indeksinė reikšmė, rimtas kalbėjimo stilius, stilizacija, standartinė kalba*

How do TV and radio hosts speak?

Vowel tenseness as an index of formal and serious speaking style

Summary. The present paper reports the instrumental analysis of the unstressed variants of /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /ɑ:/. The study was carried out by employing the sound analysis software PRAAT, which was used to measure the length and tenseness of the specified variants. 10 residents of Vilnius city and 10 hosts of TV/radio programmes covering serious public topics were selected as the informants of the study. The main aims of this research were as follows: (1) to determine whether vowel length and tenseness differentiate the pronunciation of Vilnius city residents from that of the hosts of TV/radio programmes covering serious public topics, and (2) to reveal whether the hosts of TV/radio programmes use the length or tenseness of the unstressed variants of /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ as a resource for creating a formal and serious speaking style. The current study examines, among other things, if the TV/radio hosts pronounce the unstressed variants of /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ systematically more tensely, or perhaps on the contrary – they create the impression of a serious style only with isolated sounds of increased tenseness. The analysis has revealed that the hosts of TV/radio programmes covering serious topics pronounce the unstressed variants of /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /ɑ:/ in the same length as Vilnius city residents speaking in a semi-formal style. Hence, vowel length in the said programmes is not a significant linguistic resource when creating a serious and formal speaking style and constructing the linguistic identity of a TV/radio host addressing serious public topics. However, TV/radio hosts covering serious public topics pronounce the unstressed variants of /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /ɑ:/ with more tenseness than Vilnius city residents, which suggests that the style of the hosts is distinct from

the semi-formal speaking style of Vilnius city residents and serves as a well-defined marker of a certain language standard. These findings are in line with some previous studies indicating that vowel tenseness statistically significantly distinguishes programmes covering serious public topics from entertainment-based programmes covering personal topics. Therefore, it can be argued that vowel tenseness differentiates speakers (TV/radio hosts vs. Vilnius city residents), types of programmes (programmes covering serious public topics vs. entertainment-based programmes covering personal topics), styles (formal vs. semi-formal), and language varieties (actual standard language vs. Vilnius speech). Thus, in the speech of hosts of TV/radio programmes covering serious public topics, tenseness acquires the indexical meaning of “I am speaking seriously”. The use of isolated vowels of increased tenseness is thus sufficient to create the impression of a serious speaking style and to form the linguistic identity of a TV/radio host covering serious topics.

Keywords: *vowel length, vowel tenseness, indexical meaning, serious speaking style, stylization, standard language*

1. Įvadas

Rašymas, kitaip nei kalbėjimas, nėra natūralus reiškinys, o žodžiai net nėra tikri žodžiai (Ong 2002). Rašymas – tai rinkinys sukurtų taisyklių, naudojamų tikriems žodžiams sutartiniais ženklais koduoti (ten pat: 2). Natūrali šnekamosios kalbos ir rašto takoskyra susiformuoja pirmiausia todėl, kad šnekamoji kalba yra pirminė (be kita ko, ir anksčiau žmogaus pradedama vartoti), o raštas – antrinis reiškinys, tikrosios – šnekamosios – kalbos vedinys (Hymes 1996: 35), grindžiamas stabiliomis konvencijomis, todėl negalintis būti atskaitos tašku kintančiai šnekamajai kalbai, kartais apskritai laikomas ne kalba, o grafine kalbos reprezentacija (žr. Coulmas 2013: 1–6 pateikiamus Leonardo Bloomfieldo ir Ferdinando de Saussure argumentus, kodėl svarbu atskirti šnekamosios kalbos ir rašto tyrimus ir šnekamosios kalbos tiesiogiai negretinti su raštu) arba suvokiamas kaip autonomiškas nuo šnekamosios (ten pat: 9). Vis dėlto standartizavimo ideologijos kultūroje būtent raštas tarnauja kaip etalonas standartinei šnekamajai kalbai (Milroy, Milroy 2002: 47; Cameron 2012: 42, 43), taip pat ir Lietuvoje. Standartinė šnekamoji lietuvių kalba kurta pagal rašomąją kalbą (Subačius 2019: 9–10) garsinio jos pavidalo pagrindu parenkant vakarų aukštaičių kauniškių pietines patarmes (kapsų ir zanavykų) (Girdenis, Pupkis 1996: 3). Žvelgiant iš sociolingvistinės perspektyvos standartinė šnekamoji kalba su raštu negretintina ir laikoma ne realia vartojama kalba, o tik *geriausios* kalbos vaizdiniu, normos idealu (plg. Vaicekauskienė 2017b: 26; dar plg. Coupland 2000, 2007; Snell 2013).

Standartinė šnekamoji lietuvių kalba aprašoma ir palaikoma nutarimais. 1994 m. kovo 3 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 43 nutarime „Būtiniausi tarties reikalavimai“ nurodoma standartinės kalbos trumpuosius balsius skirti nuo ilgųjų ir kirčiuotuose, ir nekirčiuotuose skiemenyse, tačiau norminamuosiuose tekstuose, taip pat mokomosiose priemonėse standartinė šnekamoji kalba jau susiejama su raštu, raštas tampa ir jos atskaitos tašku, ir vertinimo matu: standartinės tarties rekomenduojama mokytis iš rašomosios kalbos (Pakerys 2003: 39), įvairių žodynų, tarp jų – ir rašybos (Pupkis, Stundžia 1987: 44–45), o nekirčiuotuose skiemenyse ilgosiomis raidėmis užrašomus balsius siūloma tarti tokius pat, kokie jie būtų tariami kirčiuotuose skiemenyse (Pakerys, Pupkis 2004: 7, 12, 16, 19, kt.; Smetonienė 2014: 30).

Konkretus skaitinę išraišką turintis standartinės tarties pavidalas sukuriamas fonetinių tyrimų laboratorijose. Lietuvių eksperimentinės fonetikos specialistai garsų požymius tiria itin griežtomis laboratorinėmis sąlygomis, kruopščiai kontroliuodami kintamuosius. Jų duomenimis, tiek trumpojo, tiek ilgojo balsio savaiminė trukmė priklauso nuo konkretaus balsio (Pakerys 1982: 52; Kaukėnienė 2003: 37–39), kalbėjimo tempo, skiemens sandaros ir skiemenų skaičiaus žodyje, balsio vietos žodyje, jo pozicijos kirčio atžvilgiu, pakilimo, aplinkinių balsių kokybės ir kt. veiksnių (Vaitkevičiūtė 1960; taip pat plg. Jaroslaviene et al. 2019: 30), o nekirčiuotiems /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ būdinga išlaikyti ko-

kybinius artikuliacinius (ir akustinius) požymius (eilę (tembro aukštį), pakilimą (spektro sklaidą), lūpų veiklą (bemoliškumą), įtempimą), tačiau patirti kiekybinę redukciją, t. y. trumpėti (plg. LKG 1965: 63). Kokioms konkrečiai trukmės /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ išgaunami šiais tyrimais, be kita ko, priklauso nuo pasirinktos metodologijos: kur – izoliuotai (ne žodžiuose), atskiruose viensiemeniuose, dviskiemeniuose, triskiemeniuose ar keturskiemeniuose žodžiuose – balsiai ištariami, kiek sutampa ar yra panašios jų garsinės sandaros, kokia jų pozicija kirčio atžvilgiu, kokia intonacija, koku kalbėjimo tempu ar kitomis sąlygomis jie vartojami, kokie kalbėtojai atrenkami tyrimo informantais ir kt. (Jaroslaviene 2015: 1; Jaroslaviene et al. 2019: 76). Metodologiniai skirtumai lemia, kad skirtingais eksperimentiniais tyrimais išgaunamos tų pačių balsių trukmės reikšmės skiriasi keliais šimtais ir svyruoja nuo ~100 (Kaukėnienė 2003: 37–39) iki daugiau kaip 500 milisekundžių (Jaroslaviene 2015: 6; Jaroslaviene et al. 2019: 101–102). Taip eksperimentuojant išgaunami tarties variantai vadinami dabartine standartine kalba (Kaukėnienė 2005, 2012, kt.), artima akustiniam ir audiciniam etalonui (Jaroslaviene et al. 2019: 31), standartinės kalbos prototipu ar siekiama tarties norma (ten pat: 76). Apibrėžiama ir taip suprantamos standartinės tarties balsių trukmės varijavimo amplitudė: nurodoma, kad standartinėje šnekamojoje kalboje trumpojo ir ilgojo balsio trukmės santykis – 1 : ~1,5–2 (LKG 1965: 64; Pakerys 2003: 24; Kaukėnienė 2004a: 62; Jaroslaviene 2015: 1, 6; kt.).

Standartinę rašomąją kalbą nuo standartinės šnekamosios kalbos skiria ir balsių įtempimas. Įtempimas – išskirtinai šnekamajai kalbai būdingas požymis, suprantamas kaip kalbos padargų nutolimas nuo neutralios padėties (Pakerys 1982: 95; Jaroslaviene et al. 2019: 101). Laikomasi nuostatos, kad kuo labiau kalbos padargai nutolsta nuo neutralios padėties tariant ilgąjį garsą, tuo jo įtempimas esantis didesnis (Jaroslaviene et al. 2019: 29–30), todėl ilgųjų balsių artikuliaciniai požymiai ryškesni nei trumpųjų ir jie tariami įtempčiau (ten pat: 101). Kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių požymius analizavusi Lidija Kaukėnienė nurodo (2003: 39–40), kad nekirčiuoti /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ redukuojami ir kiekybiškai, ir kokybiškai¹ (Kaukėnienė 2012: 221). Vis dėlto norminamojoje literatūroje teigiama (Pupkis 2020: 5), kad tik kokybę (konkrečiai – įtempimą) išlaikantys nekirčiuoti ilgieji balsiai atitinka standartinės tarties normas ir būtent įtempimas, o ne trukmė laikytinas požymiu, pagal kurį turėtų būti vertinamas nekirčiuotų ilgųjų balsių atitikimas standartinės tarties normą.

Standartinės kalbos ideologijoje pagrindiniu standartinės kalbos domenu laikoma viešoji erdvė (plg. Coupland, Thøgersen, Mortensen 2016: 27; kt.), todėl tikimasi (Kruopienė, Kačiuškienė 2008: 38, 42; Kavaliauskas, Šmitas 2010: 28; Pupkis 2007; kt.), kad žiniasklaidoje kaip viename iš svarbiausių viešosios erdvės raiškos laukų vartojama lietuvių kalba funkcionuos vienu – standartinės kalbos – pavidalu. Nors būdama iš anksto parengta, suredaguota, skaitoma, į tarties standartą besiorientuojanti informacinių laidų kalba savo prigimtimi yra natūralios kalbos priešingybė, standartinės kalbos ideologijoje iš visų žiniasklaidos žanrų būtent ji įvardijama (Pupkis 2007: 4) kaip natūraliausia. Natūralumas čia suprantamas kaip mažas informacinių laidų kalbos variantiškumas (ten pat).

Iš ankstesnių lyginamųjų žiniasklaidos tyrimų žinoma, kad taisyklėmis aprašoma, palaikoma ir eksperimentuojant nustatoma standartinė šnekamoji kalba TV ir radijo eteryje nėra (o ir nebuvo) realizuojama (Čičirkaitė 2019: 149–150). Be to, žiniasklaidai neformalėjant ir įgyjant kasdienio šnekamojo stiliaus bruožų (Androutsopoulos 2010: 742; Coupland 2014; kt.), nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ tarimas ne tik ilgu, bet ir pusilgių ar trumpų tampa panašesnis į standartizavimo ideologijoje paprastai nuvertinamą sostinės kalbos ypatybę (Čičirkaitė 2017: 261–263; taip pat plg. Aliūkaitė 2014: 13–14), kuri ir norminamojoje literatūroje (žr., pvz., Pupkis 1999: 4), ir moksliniuose tekstuose (Grinaveckienė, Vitkauskas 1997: 10; Kalėdienė 2008: 5–6; Aliūkaitė 2014) apibendrinama kaip nekirčiuotų ilgųjų

¹ Kokybinė redukcija įvardijama kaip priežastis, kodėl kokybiniai jų požymiai esantys blankesni nei atitinkamų kirčiuotų balsių.

balsių trumpinimas. O štai šių balsių įtempimas yra būtent tas požymis, kuris skiria TV ir radijo laidų vedėjų kalbą nuo vilniečių, taip pat laidų vedėjų vedamas rimtas, visuomeninės tematikos laidas – nuo pramoginių, asmeninės tematikos laidų (Čičirkaitė 2017: 274). Rimtose laidose balsių įtempimas didesnis nei pramoginėse (ten pat).

Suformavus didesnę nei ankstesniuose tyrimuose vilniečių ir didesnę bei homogeniškesnę laidų vedėjų grupes, straipsnyje aprašomu tyrimu siekiama nustatyti, ar nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmė ir įtempimas gali būti laikomi formalus ir rimto kalbėjimo požymiais. Tikslui pasiekti išsikelta keletas uždavinių:

- 1) ištirti, ar vilniečių ir laidų vedėjų kalbą skiria nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų trukmė ir įtempimas;
- 2) nustatyti, ką – nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų trukmė ar įtempimą – laidų vedėjai pasitelkia kaip išteklių formaliam ir rimtam kalbėjimo stiliui kurti².

Sociolingvistikoje buvo laikomasi nuostatos (plg. Labov 1972), kad kalbėtojai negali pakeisti savo tarties sistemos, o tik pavienius reikšmingus garsus, be to, tik tais atvejais, kai jie sutelkia dėmesį į kalbą. Vis dėlto vėlesni tyrimai patvirtino, kad įmanomi ir sisteminiai fonologijos pokyčiai (Schilling-Estes 1998), ir kalbėjimo stiliui ar stilizacijai kurti reikšmingų fonetinių variantų kontrolė (Thøgersen 2016). Atsispiriant nuo šių nuostatų straipsnyje aprašomu tyrimu, be kita ko, tikrinama, ar laidų vedėjai nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ sistemingai taria įtempčiau, o gal priešingai – rimto stiliaus išpūdį kuria tik pavieniais įtempčiau tariamais garsais. Prielaidą, kad ir nenuosekliai varijuojantys pavieniai variantai gali būti siejami su tam tikra socialine reikšme ir tapti šios reikšmės požymiu (arba nurodyti į šią reikšmę), sustiprina ir kitų kalbų tyrimų duomenys. Štai, pavyzdžiui, tarptautinėse įmonėse dirbančių jaunų Pekino profesionalų (angl. *yuppie* – *young urban professional*) (OED 2016) kalbos tyrimas atskleidė (Zhang 2005: 449; Eckert 2008: 462), kad jauni ir sėkmingi Pekino vadybininkai, ypač moterys, kosmopolitišką savo kalbėjimo stilių kuria ne sistemingai, o tik retsykiais pasitelkdami savitą mandarinų kalbos toną, kuris rodo kalbėtojus esant susijusius su veikla pasaulinėje rinkoje.

Variantų sociolingvistikos pradininko Williamo Labovo pasiūlytoje sampratoje (1972) stilius suvokiamas kaip dėmesys kalbai, o stilių varijavimas – kaip to paties kalbėtojo stilių kitimas, kurį lemia besikeičiantis dėmesio kalbai laipsnis. Laikantis šios sampratos, kintant susitelkimui į kalbą, kalbėtojo stilius gali varijuoti nuo neformalaus vernakulo iki formalios standartinės kalbos. Kalbėtojui nekreipiant dėmesio į savo kalbą, išgaunamas kasdienis vernakului artimas kalbėjimas, o maksimaliai ją kontroliuojant – formalus kalbėjimas, kuriuo orientuojamasi į kalbinėje bendruomenėje prestižinę (ir / arba standartinę) kalbos atmainą. Koku stiliumi kalbama, nustatoma analizuojant kiekybinę kalbinių (paprastai – fonetinių) variantų distribuciją. Vėlesnėse stiliaus teorijose stiliaus variantiškumui paaiškinti pasitelkiamas kalbėtojo kūrimo modelis (angl. *speaker design*) (Wolfram, Schilling-Estes 2006), o stilius suprantamas (žr. Eckert 2004; Coupland 2001, 2007) kaip stilistinės praktikos, kurias atlikdamas kalbėtojas konkrečiame komunikaciniame kontekste turimais (ne)kalbiniais ištekliais kuria savo kalbinę tapatybę. Šioje stiliaus sampratoje, kitaip nei pasiūlytoje Labovo, yra svarbi ne tiek kiekybinė kalbinių variantų distribucija, kiek šių variantų sužadinamos socialinės reikšmės, kurios juos vartojant padeda (per)kurti kalbėtojo tapatybę (Eckert 2004: 2). Be to, variantų reikšmės laikomos ne fiksuotomis, o kintančiomis – jos randasi kuriant kalbėjimo stilių, todėl jis yra socialinių reikšmių pasireiškimo erdvė (ten pat). Laikantis pastarosios nuostatos, šiame straipsnyje stilius suprantamas

² Kitaip nei laidų vedėjų, vilniečių kalboje įtempimas nereikšmingas – pusiau formalųjį kalbėjimo stilių vilniečiai kuria ilgiau nei formaliai kalbantys laidų vedėjai išstardami šiaip jau „trumpinamus“ nekirčiuotus ilguosius balsius (Čičirkaitė 2016: 129; Čičirkaitė 2017: 274).

kaip tikslingas ir kūrybiškas kalbinių išteklių naudojimas interakcijoje kuriant laidų vedėjo kalbinę tapatybę. Keliami hipotezė, kad balsių įtempimas gali funkcionuoti kaip formalų, rimtą kalbėjimo stilių kuriantis kalbinis išteklius. Taip pat daroma prielaida, kad balsių įtempimas gali turėti ir kitų nuo komunikacinio konteksto (plg. Silverstein 2003) ir balsių įtempimo laipsnio priklausančių reikšmių. Kokios kitos įtempčiau tariamų balsių indeksinės reikšmės, gali padėti atskleisti humoristinėse televizijos laidose kuriamos stilizacijos, parodijos ar pamėgdžiojimai, kuriuose kalbinėje bendruomenėje gerai žinomi kuriamos tapatybės stiliaus bruožai itin išryškunami ar net hiperbolizuojami. Taip sukuriama į akis krintantis ir lengvai atpažįstamas viešam asmeniui, socialinei grupei ar kt. būdingas autentiškas kalbėjimo būdas (Coupland, Thøgersen, Mortensen 2016: 34). Vaidinant kuriamą tapatybę (vadinasi, pasitelkiant tapatybei kurti reikšmingus kintamojo variantus ir perkeliant juos iš vienos erdvės į kitą), hiperbolizuojamiems kintamojo variantams suteikiama nauja reikšmė (plg. Bakhtin 1981: 20), taip pat persvarstomos kalbinėje bendruomenėje dominuojančios normos ir ideologijos (Coupland, Thøgersen, Mortensen 2016: 34).

2. Tyrimo informantai, imtis ir metodas

Straipsnyje aprašomo tyrimo informantais tapo 20 kalbėtojų: 10 vilniečių ir 10 laidų vedėjų. Jie atsitiktine tvarka atrinkti iš Lietuvos kalbos instituto Sociolingvistikos centro parengtų Radijo ir TV kalbos tekstyno (Radijo ir TV tekstynas) ir vilniečių interviu bazės „Kalba Vilnius“ (Vilniečių interviu bazė). Sudarant tyrimui tinkamų informantų grupes, vilniečių ir laidų vedėjų sociodemografiniai duomenys derinti tarpusavyje. Siekta, kad informantais taptų tos pačios lyties, panašaus amžiaus išsilavinę vyrai.

Interviu su tyrimui atrinktais vilniečiais įrašyti 2010–2014 m. Laidų vedėjų laidos rinktos ne iš viso daugiau kaip penkis dešimtmečius apimančio Radijo ir TV kalbos tekstyno, o iš to paties 2010–2014 m. laikotarpio. Tiesa, pritrūkus tyrimui svarbius sociodemografinius duomenis atitinkančių laidų vedėjų, tekstynas papildytas keletu reikiamų vedėjų ir jų laidų, transliuotų vėlesniu – 2016 m. – laikotarpiu. Laikytasi nuostatos, kad kalbinėje bendruomenėje tokio paties pavidalo kalba gali funkcionuoti tik tam tikru laiku, o keičiantis laikui ji taip pat gali keistis, todėl lyginant keletą kalbėtojų grupių tarpusavyje informantus pravartu atrinkti iš to paties laikotarpio. Be to, sovietmečiu transliuotose laidose būta turinio cenzūros, o ir kalbos formų kontrolė buvo griežtesnė nei dabartinio laikotarpio žiniasklaidoje. Šie nekalbiniai veiksniai galėjo lemti, kodėl šiam tyrimui aktualių balsių trukmės ir įtempimo rodikliai sovietmečio žiniasklaidoje buvo kitokie – didesni (Čičirkaitė 2017: 266–267, 272–273).

Formuojant vilniečių informantų grupę paisyta keletu papildomų kriterijų – informantų profesinės veiklos ir jų tėvų kilmės vietos:

- 1) *profesinė veikla*. Norint geriau reprezentuoti Vilniaus kalbinę įvairovę, tyrimui atrinkti kuo įvairesnės profesinės veiklos vilniečiai. Taip tikėtasi išvengti panašios tiriamų kintamųjų variantų distribucijos³, kuri galėtų būti būdinga asmenims, užsiimantiems ta pačia profesine veikla;
- 2) *tėvų kilmės vieta*. Pirmenybė teikta tiems vilniečiams, kurių abu ar bent vienas iš tėvų būtų kilęs iš Vilniaus. Išlyga daryta tik vyresniems nei 40 m. vilniečiams – jų tėvai galėjo būti kilę ir iš kitų Lietuvos regionų. Tokią informantų atranką lėmė objektyvi priežastis – vilniečių interviu bazėje „Kalba Vilnius“ nepakako vyresnių nei 40 m. vilniečių, kurių vienas, o juo labiau abu tėvai būtų kilę iš Vilniaus ir atitiktų kitus tyrimui svarbius atrankos kriterijus.

³ Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmės ir įtempimo variantiškumas veikiausiai yra struktūrinė (vidinė) šnekamosios lietuvių kalbos ypatybė. Šių balsių trukmės ir įtempimo rodikliai (kaip, beje, ir kitų kalbinių kintamųjų kiekybiniai ir kokybiniai požymiai) priklauso ir nuo kalbėtojų makro- ir mikrosocialinių kategorijų, todėl skirtingose kalbėtojų grupėse galėtų būti randama ir skirtinga jų variantų distribucija.

Vilniečių interviu su nepažįstamu tyrėju (daugiau apie vilniečių interviu bazės sudarymo principus žr. Vilniečių interviu bazės skiltyje „Apie bazę“) turėtų būti kvalifikuojamas kaip pusiau formalus kalbėjimo stilius, besiskiriantis nuo to, kuriuo jie kasdien kalba bendraudami su savo pažįstamais. Nors interviu aplinkybės neformalios (interviu įrašytas informanto pasirinktoje vietoje, imituojant laisvą pokalbį apie Vilnių ir jo pokyčius ir neatskleidžiant tikrojo interviu tikslo – įsirašyti spontaniškos vilniečių kalbos), bendraujama su nepažįstamu žmogumi, kuris pokalbį įsirašo į diktofoną.

Sudarant laidų vedėjų grupę atsižvelgta į jų pačių kilmės vietą, laidos tipą ir kuriame – visuomeniniame ar komerciniame – kanale transliuojama jų vedama laida:

- 1) *kilmės vieta*. Kitaip nei sudarant vilniečių informantų grupę, atrenkant laidų vedėjus žiūrėta, kad jų kilmės vieta nebūtų iš vieno kurio nors Lietuvos regiono, taigi nevyrautų jam būdinga kintamųjų variantų distribucija. Laikomasi nuostatos, kad ir kokia būtų laidos vedėjų kilmės vieta, jie kuria standartinės šnekamosios kalbos vaizdinį kalbinę bendruomenę ir iš jų yra reikalaujama savo kalba įkūnyti standartinę šnekamąją kalbą;
- 2) *laidos tipas*. Tikėtina, kad geriausiai kalbos standartą atitinka formaliu kalbėjimo stiliumi išsiskiriantys žurnalistikos žanrai: žinios, formalizuotos tiriamosios žurnalistikos, analitinės laidos, diskusijų laidos politikos ar ekonomikos klausimais. Taigi tyrimui atrinkti laidų vedėjai veda būtent tokio žanro laidas, o jos šiame tyrime kvalifikuojamos kaip visuomeninės tematikos rimtos laidos. Žinių laidos į tyrimą neįtrauktos, nes jose paprastai nekalbama, o skaitomi iš anksto parengti tekstai;
- 3) *žiniasklaidos priemonės valdymo forma*. Stereotipiškai manoma, kad standartinės kalbos reikalavimus geriau turėtų atitikti visuomeniniuose žiniasklaidos kanaluose (pvz., LRT radijuje ir televizijoje) transliuojamos laidos. Vis dėlto norint reprezentuoti abi Lietuvoje funkcionuojančias žiniasklaidos priemonių valdymo formas – visuomeninę ir komercinę, į tyrimą lygiomis dalimis įtraukta abi jas reprezentuojančių TV ir radijo laidų vedėjų.

Išsamūs kiekvieno iš informantų sociodemografiniai ir kiti tyrimui svarbūs duomenys pateikiami 1–2 lentelėse.

1 lentelė. Laidų vedėjų⁴ sociodemografiniai duomenys

Kalbėtojo kodas	Lytis	Amžius	Kilmės vieta	Išsilavinimas	Profesinė veikla	Vedamos laidos tipas	Žiniasklaidos priemonės valdymo forma
VED-28	vyr.	28	Joniškis	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	visuomeninė
VED-29	vyr.	29	Kaišiadorys	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	komercinė
VED-31	vyr.	31	Palanga	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	komercinė
VED-33	vyr.	33	Alytus	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	visuomeninė
VED-34	vyr.	34	Kupiškis	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	komercinė
VED-36	vyr.	36	Kaunas	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	visuomeninė
VED-37	vyr.	37	Lazdijų r.	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	visuomeninė
VED-39	vyr.	39	Vilnius	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	visuomeninė
VED-44A	vyr.	44	Vilnius	aukštasis	laidų vedėjas	rimta	komercinė
VED-44B	vyr.	44	Vilnius	nebaigtas aukštasis	laidų vedėjas	rimta	komercinė

⁴ Etikos sumetimais daugiau ir tikslesnės informacijos apie laidų vedėjus ir vilniečius straipsnyje nepateikiama.

2 lentelė. Vilniečių sociodemografiniai duomenys

Kalbėtojo kodas	Lytis	Amžius	Kalbėtojo kilmės vieta	Išsilavinimas	Profesinė veikla	Tėvo kilmės vieta	Motinos kilmės vieta
VLN-25	vyr.	25	Vilnius	aukštasis	inžinierius	Vilnius	Vilnius
VLN-27	vyr.	27	Vilnius	aukštasis	inžinierius-architektas	Vilnius	Panevėžys
VLN-32	vyr.	32	Vilnius	aukštasis	programuotojas	Vilnius	Kupiškis
VLN-34A	vyr.	34	Vilnius	aukštasis	komunikacijų įmonės vadovas	Vilnius	Vilnius
VLN-34B	vyr.	34	Vilnius	aukštasis	mokslininkas, fizikas	Vilnius	? (atvyko į Vilnių studijų metais)
VLN-38	vyr.	38	Vilnius	nebaigtas aukštasis	muzikantas, bibliotekininkas	Alytus	Vilnius
VLN-39	vyr.	39	Vilnius	aukštasis	hidrogeologijos įmonės vadovas	Vilnius	Vilnius
VLN-40	vyr.	40	Vilnius	aukštasis	socialinės rūpybos projektų vadovas	Vilnius	Vilnius
VLN-47	vyr.	47	Vilnius	aukštasis	istorikas, samdomas konsultantas	Skaidvilė	Tarp Biržų ir Pasvalio
VLN-48	vyr.	48	Vilnius	aukštasis	dailės istorikas	Raseinių r.	Raseinių r.

Prie straipsnyje aprašomo tyrimo išvadų prieinama lyginant vilniečių ir rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjų nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmę ir įtempimą iš anksto neparengtoje, spontaniškoje kalboje. Toks sprendimas priimtas sąmoningai: viena vertus, pusiau formalus vilniečių kalbėjimo stilius čia parinktas kaip sąlygiškas kontrastas formaliam rimtų laidų vedėjų kalbėjimui, kurį daugelyje šalių įprasta sieti su standartinės šnekamosios kalbos vartosenos erdve ir laikyti *geriausios šnekamosios kalbos* įkūnijimu (Bell 1983: 29; Thøgersen 2016: 108), kita vertus, pagrindą lyginti laidų vedėjų ir vilniečių kalbėjimo stilių suteikia vilniečių metalingvistiniai komentarai, kad žiniasklaidos kalba yra tokia pati kaip vilniečių arba į ją panaši (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011), taip pat sąmoningųjų ir pasąmoninių Lietuvos moksleivių nuostatų tyrimai, atskleidžiantys, kad *geriausia kalba* kuriama netarminių – standartinės ir Vilniaus kalbos – formų pagrindu (Vaicekauskienė 2017a).

Atrodytų, norint kuo labiau suvienodinti tyrimo sąlygas, būtų buvę pravartu lyginti, ar (ir jei taip – kaip) varijuoja balsių trukmė ir įtempimas tų pačių laidų vedėjų vedamose rimtose, visuomeninės tematikos ir pramoginėse, asmeninės tematikos laidose arba kuo skiriasi laidų vedėjų ir jų kalbinamų pašnekovų balsių trukmės ir įtempimo parametrai. Vis dėlto Radijo ir TV tekstyne nerasta (ir vargu ar Lietuvoje apskritai esama) tyrimui atlikti reikiamo skaičiaus vedėjų, kurie vestų abiejų tipų laidas ir drauge atitiktų kitus tyrimo informantams keliamus amžiaus, lyties, išsilavinimo, kilmės ir kt. kriterijus. Sumanymo lyginti laidų vedėjų ir jų pašnekovų kalbą atsisakyta nepavykus suderinti jų sociodemografinių duomenų. Be to, lyginant rimtas ir pramogines laidas, vedamas tų pačių laidų vedėjų, būtų išryškėję, kuris laidų tipas geriau atitinka standartinės tarties normas, o šiame tyrime svarbu ne skirtingo tipo laidų atitiktis standartinėi šnekamajai kalbai ar atotrūkis nuo jos, o tai, kiek rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjų kalbinei tapatybei kurti pasitelkiami tokie su standartinė šnekamąja kalba siejami ištekliai kaip nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmė ir įtempimas. Kita vertus, sociolingvistiniuose tyrimuose įprasta operuoti suvidurkintomis fonetinių kintamųjų kie-

kybinių ir kokybinių požymių reikšmėmis, rastomis analizuojant skirtingas kalbėtojų grupes (žr., pvz., Thøgersen, Pharao 2013), o ne tik lyginti to paties kalbėtojo skirtingų stilių fonetinių variantų distribuciją.

Iš kiekvieno laidos vedėjo ir vilniečio spontaniško kalbėjimo atrinkta po 70 nekirčiuotų balsių, kurie straipsnyje dar vadinami nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/⁵ variantais. Iš viso tiriamąją imtį sudaro 1400 variantų: 20 informantų x 70 variantų = 1400. Kaip jie pasiskirstę, nurodoma 3 lentelėje.

3 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų pasiskirstymas laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Kintamasis	Kintamojo pavartojimų (variantų) skaičius*	
	Laidų vedėjų	Vilniečių
/i:/	10	10
/u:/	10	10
/e:/	15	15
/o:/	15	15
/æ:/	10	10
/ɑ:/	10	10
iš viso	70	70

* Toks kiekvieno kintamojo variantų skaičius gautas nustačius didžiausią tyrimui tinkamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ pavartojimų skaičių tarp visų pasirinktų įrašų.

Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantai tirti kompiuterine garsų analizės programa PRAAT matuojant jų absoliučiąją trukmę (ji išreikšta milisekundėmis, ms) ir įtempimą (apskaičiuojamas pagal formulę $|F_1 - 500| + |F_2 - 1500|$, kai žinomos pirmosios dvi garso formantės, žymimos F_1 ir F_2 ir matuojamos hercais, Hz). Šiuo tyrimu nesiekama išsamiai aprašyti laidų vedėjų ir vilniečių vokalizmo sistemos, todėl netiriama, kiek varijuoja ilgųjų ir trumpųjų balsių kiekybė ir kokybė kirčiuotuose ir nekirčiuotuose skiemenyse, kiek ji priklauso nuo kitų lingvistinių ar nelingvistinių veiksnių. Straipsnyje balsių trukmė ir įtempimas analizuojami tik vienu aspektu – ar nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ trukmė ir įtempimas gali nurodyti į formalų ir rimtą kalbėjimo stilių, o laidų vedėjų ir vilniečių kalboje fiksuojamos vidutinės nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų trukmės ir įtempimo skaitinės reikšmės svarbios ne pačios savaime, o tik kaip priemonė laidų vedėjų ir vilniečių kalbėjimo stiliui palyginti ir tarpusavio santykiui atskleisti. Visi tyrimui svarbūs trukmės ir formančių rodikliai skaičiuoti statistiniais metodais naudojant IBM SPSS 23.0 programą.

Netipinės, žymiai nuo kitų to paties kintamojo variantų trukmės reikšmių nutolusios ir taip itin išsiskiriančios trukmės reikšmės (angl. *outliers*) nustatytos kvartilijų skirtumo būdu (1,5 IQR). Iš 1400 tyrime matuotų variantų aštuonių trukmė buvo įvertinta kaip netipinė, todėl šių variantų trukmės reikšmės iš tolesnio tyrimo pašalintos.

⁵ Standartinės lietuvių kalbos vokalizmo sistemai paprastai priskiriami ir kintamojo pakilimo kintamieji /ie:/, /uo:/, tačiau, laikantis nuostatos, kad jų tyrimo metodika kitokia nei pastovios artikuliacijos balsių, šiame tyrime jie detaliau neanalizuojami (plg. panašų sprendimą Jaroslaviėnė et al. 2019: 149).

F_1 ir F_2 reikšmės skaičiuotos PRAAT programa vyriškam balsui standartinėje 5000 Hz aplinkoje (Borsma, Weenink 2010). Pirmiausia spektrogramos buvo prašoma atvaizduoti penkis formančių takelius (angl. *formant tracks*). F_1 ir F_2 reikšmėms nustatyti taikytas balsio vidurinės dalies formančių reikšmių skaičiavimo metodas (Thomas 2011: 148–149). Jei balsio vidurinėje dalyje fiksuojamos formančių reikšmės itin nutolo nuo konkrečiam balsiui įprastų, buvo keičiamas PRAAT spektrogramos lange rodomas formančių takelių skaičius ir vertinama, kurie iš formančių takelių geriausiai atitinka spektrogramos lange matomas F_1 ir F_2 trajektorijas. Vėliau vidurinėje tiriamojo balsio dalyje buvo fiksuojamos šių takelių formančių reikšmės ir apskaičiuojami šių reikšmių vidurkiai. Jei ir tokiu atveju F_1 ir F_2 reikšmės buvo nekorektiškos, rankiniu būdu buvo žymimi keli geriausiai F_2 ⁶ takelio vidurį atitinkantys balsio vidurinės dalies taškai, užsirašomos F_2 ir F_1 reikšmės juose ir vėliau apskaičiuojami šių formančių reikšmių vidurkiai. Jei jokių iš išvardytų būdų korektiškų formančių nustatyti nepavyko, tiriamo kintamojo variantas buvo praleidžiamas ir pereinama prie toliau esančio. Netipinės, retos ir dėl to itin išsiskiriančios formančių reikšmės aptiktos daugiamatei erdvei pritaikytu Mahalanobio atstumų nustatymo metodu (pasirinkus 0,001 reikšmingumo lygmenį ($p_{mah} < 0,001$)). Iš tolesnio tyrimo jos pašalintos.

Sociofonetikos tyrimuose įprasta formančių reikšmes normalizuoti Lobanovo metodu (Adank et al. 2004; Flynn 2011). Taip neutralizuojami kalbėtojų anatominių savybių veikiami, tačiau išlaikomi kiti tyrėjams svarbūs formančių reikšmių skirtumai (Adank et al. 2004: 3105–3106). Atliekant šiame straipsnyje aprašomą tyrimą formančių reikšmės nenormalizuotos. Tam buvo keletas priežasčių:

- 1) tais atvejais, kai tyrimo informantais atrenkami tos pačios lyties ir panašaus amžiaus kalbėtojai (šiuo tyrimu – 25–48 m. vyrai), formančių reikšmių normalizavimas nėra būtina sąlyga tyrimui atlikti;
- 2) Lobanovo metodas neefektyvus, jei tyrimu planuojama operuoti normalizuotomis formančių reikšmėmis lyginant, kuo skiriasi tų pačių balsių įtempimas skirtingų kalbėtojų ar jų grupių kalboje (taikant šį metodą niveliuojami įtempimui svarbūs formančių reikšmių skirtumai) (Harrington 2010: 186).

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmės rodikliai spontaniškojo laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Atlikus statistinius skaičiavimus, nustatyta, kad spontaniškojo laidų vedėjų ir vilniečių kalboje nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ vidurinės reikšmės (\bar{x}) išsidėsto 60–90 ms intervale (žr. 4 lentelėje pateikiamus duomenis; taip pat plg. Aliūkaitė 2014: 14–17 pateikiamus vilniečių trukmės vidurkius). Vidurinės jų reikšmės atkartoja arba nuo jų vos keliomis milisekundėmis nutolsta ir /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmės mediana (Md) – jos reikšmės išsidėsto tame pačiame 60–90 ms trukmės intervale. Tai reiškia, kad tiek laidų vedėjai, tiek vilniečiai, kalbėdami iš anksto nepasirengę, spontaniškai, nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ dažniausiai taria panašios – 60–90 ms – trukmės. Be to, abiejų kalbėtojų grupių /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantų trukmė itin varijuoja: skirtumas tarp mažiausių ir didžiausių variantų trukmės reikšmių svyruoja nuo ~60 iki ~90 ms, o tai galėtų būti interpretuojama kaip įrodymas, kad tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių kalba natūrali ir spontaniška.

⁶ F_2 kitimo diapazonas yra gerokai platesnis nei F_1 , todėl pirmiau ieškota laiko taškų, kuriuose korektiškos būtų F_2 reikšmės.

4 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmės rodikliai spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Laidų vedėjai						
Kintamasis	n	\bar{x} (ms)	Md (ms)	min–max (ms)	s (ms)	cv (%)
/i:/	99	64	62	33–103	15	23
/u:/	100	69	68	31–109	17	25
/e:/	147	80	80	48–118	15	19
/o:/	148	75	74	44–111	14	19
/æ:/	100	84	83	44–131	18	21
/ɑ:/	98	76	75	43–107	13	17
Vilniečiai						
Kintamasis	n	\bar{x} (ms)	Md (ms)	min–max (ms)	s (ms)	cv (%)
/i:/	98	68	66	43–99	13	19
/u:/	100	76	76	48–108	13	17
/e:/	149	79	78	40–121	17	22
/o:/	150	78	77	43–112	14	18
/æ:/	96	79	80	36–111	14	18
/ɑ:/	100	83	83	53–116	14	17

Lentelėje *n* nurodo kintamojo variantų pavartojimo skaičių. \bar{x} žymi kintamojo variantų trukmės santykinio dažnumo vidurkį, *Md* – trukmės medianą. Kitaip nei vidurkis, mediana „nesislenka“ išsiskiriančių reikšmių link, o atskleidžia dažniausiai pasitaikančias reikšmes. *min–max* žymi intervalą, kuriame išsidėsto kintamojo variantų trukmės reikšmės: *min* nurodo mažiausią, *max* – didžiausią reikšmę. *s* įvardijamas apskaičiuotas standartinis nuokrypis, *cv* – variacijos (imties kitimo) koeficientas.

Spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą statistiškai reikšmingai skiria tik /æ:/ trukmė (žr. 5 lentelę). Nustatyta, kad laidų vedėjai /æ:/ savo laidosose taria vidutiniškai 5 ms ilgiau nei vilniečiai: vilniečių /æ:/ vidurkis lygus 79 ms, laidų vedėjų – 84 ms.

5 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ trukmės vidurkiai spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Kintamasis	\bar{x} (ms) laidų vedėjų kalboje		\bar{x} (ms) vilniečių kalboje	Ar skirtumas statistiškai reikšmingas?
/i:/	64	=	68	ne: $p = 0,091 > 0,05$
/u:/	69	<	76	nevertinta
/e:/	80	=	79	ne: $p = 0,548 > 0,05$
/o:/	75	=	78	ne: $p = 0,176 > 0,05$
/æ:/	84	>	79	taip: $p = 0,039 < 0,05$
/ɑ:/	76	<	83	nevertinta

Ar /u:/ ir /ɑ:/ vidurkiai statistiškai reikšmingai skiria spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą, nebuvo vertinta. Nepriklausomoms imtims palyginti pritaikius Kolmogorovo–Smirnovą testą nustatyta, kad šių kintamųjų reikšmių skirstinys nėra suderinamas su normaliuoju. Kolmogorovo–Smirnovą testas atskleidė, kad /u:/ ir /ɑ:/ trukmės vidurkiui artimos reikšmės pasitaiko retai, o nuo vidurkio ir medianos nutolusios didelės ir mažos reikšmės – dažnai. Statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas, jei $p < 0,05$. Jei $p > 0,05$, statistinio skirtumo tarp trukmės vidurkio rodiklių nėra.

Tyrimo rezultatas, kad į tą patį 60–90 ms trukmės intervalą patenka ir laidų vedėjų, ir vilniečių nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ variantai, reiškia, kad kalbėdami formaliu stiliumi, kurį čia

reprezentuoja rimtos, visuomeninės tematikos laidos, vedėjai balsius taria bemaž tokios pat trukmės kaip vilniečiai pusiau formaliu stiliumi duodami interviu. Faktas, kad laidų vedėjų trukmės reikšmės neatitinka tų, kurios gaunamos eksperimentuojant fonetikos laboratorijose ir apibendrinamos kaip etaloninės ar prototipinės standartinės kalbos reikšmės, o sutampa su Vilniaus kalbos⁷, patvirtina jau anksčiau prieitą išvadą (Čičirkaitė 2017: 269, 273), kad laidų vedėjai rimtose laidose nerealizuoja kodifikuotos standartinės šnekamosios kalbos – jų reprezentuojama realioji norma variantiška ir dėl pernelyg didelių skirtumų jos trukmės reikšmės su kodifikuotos normos reikšmėmis tarpusavyje nelygintinos. Dar daugiau – jei laidų vedėjai rimtose, visuomeninės tematikos laidose, kalbėdami spontaniškai, nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ taria kone tos pačios trukmės kaip ir vilniečiai, gali būti, kad balsių trukmės jie nelaiko reikšmingu standartinės šnekamosios kalbos požymiu, todėl ir savo kalbos kaip kitokios šiuo aspektu nuo vilniečių kalbos neatskiria. Nors laidų vedėjų kalboje vidutiniškai 5 ms didesnė /æ:/ trukmė statistiškai reikšminga ir skiria laidų vedėjų kalbą nuo vilniečių, tačiau neturint išsamių spontaniškos lietuvių šnekamosios kalbos percepcijos tyrimų nežinoma, ar tokia trukmė pakankama reikšmingai ilgesnio balsio išpūdžiui sukurti, taigi ir į standartinę šnekamąją kalbą ar formalų ir rimtą kalbėjimo stilių nurodyti. O kaip balsių įtempimas? Ar jį galima laikyti standartinės šnekamosios kalbos ir rimto kalbėjimo stiliaus požymiu?

3.2. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimas spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Apskaičiavus įtempimo koeficientus spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje, paaiškėjo, kad laidų vedėjai nekalba visai taip pat kaip vilniečiai – balsius jie linkę tarti įtempčiau. Laidų vedėjų ir vilniečių kalbą statistiškai reikšmingai skiria nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/ įtempimas⁸ (žr. 6 lentelę).

Suprantama, formalūs žiniasklaidos kontekstus (žinių ir kitas rimtas, visuomeninės tematikos laidas) yra įprasta su standartinės kalbos vartosenos erdve sieti labiau nei populiarius pramoginius kultūros formatus (TV realybės šou, žaidimus, kt.) (Coupland, Kristiansen 2011: 13). Ši teiginį pagrįstų jau minėta aplinkybė, kad rimtose laidose tiriami kintamieji tariaimi įtempčiau (vadinasi, ir kodifikuotą tarties normą atitinka geriau) nei pramoginėse. Tai reiškia, kad rimtose laidose balsių įtempimas funkcioja ir kaip šnekamosios kalbos standarto, ir kaip formaliojo rimto kalbėjimo stiliaus požymis. Be to, jis yra veikiausiai sąmoningai kontroliuojamas požymis, kurį laidos vedėjai pasitelkia norėdami savo kalbėjimo stilių atskirti nuo pusiau formalaus šnekamosios kalbos stiliaus (ypač kai balsių trukmė laidų vedėjų ir vilniečių kalbos bent kiek reikšmingiau neskiria), kurį šiame tyrime iliustruoja vilniečių kalba. Nurodydamas į formalų ir rimtą kalbėjimo stilių, laidų vedėjų kalboje balsių įtempimas turi socialinę reikšmę „kalbu rimtai“. Ši teiginį sustiprina ir faktas, kad imituojamas kalbėjimas standartinė kalba, kurios viena iš ypatybių – nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ tarimas įtemptų (Vaičekauskienė, Čičirkaitė 2017: 68), pasąmoninių nuostatų lygmeniu Lietuvos moksleiviams taip pat aktualizuoja reikšmes „rimtas“ (taip pat ir „pranašesnis“, „statusą turintis“) kalbėtojas (Vaičekauskienė 2017a: 141). Taigi įtemptesni balsiai gali būti suvokiami kaip vieni iš kalbinių išteklių, keliančių rimto

⁷ Nepagrįsta reikėtų laikyti retsykiais išsakomą prielaidą, kad balsių trukmė ne laidų vedėjų kalbą artina prie vilniečių, o priešingai – vilniečių kalbą orientuoja TV ir radijuje laidų vedėjų vartojamos kalbos link: esama tyrimų (žr. Chambers 1998), pagrindžiančių, kad iš TV ar radijo gali būti perimama leksika, bet ne fonetika ar gramatika.

⁸ Suprantama, lentelėje nurodomos formančių vidutinės reikšmės gali būti nutolusios nuo tų, kurios gaunamos eksperimentiniais fonetikos tyrimais. Reikšmių skirtumai gali būti nulemti fakto, kad spontaniškoje kalboje balsių kokybiniai požymiai nesutampa ir negali sutapti su pavieniuose žodžiuose ar net ne žodžiuose (izoliuotai) tariamų balsių kokybiniais požymiais (plg. Kaukėnienė 2004b: 201). Pavyzdžiui, aukštesnė /o:/ ar /u:/ F₂ rodytų laidų vedėjus (ir vilniečius) šių kintamųjų variantus tariant priešakesnius nei eksperimentuose (plg. Kaukėnienė 2004b: 201; Jaroslaviene 2015: 7–9; kt.).

kalbėjimo išpūdį ir į šį stilių nurodantys. Turint galvoje, kad žiniasklaida daro įtaką mąstymo apie kalbą modeliams, atspindi ir formuoja nuostatas, kas yra kalbos standartas (Garrett 2001: 629), didesnis balsių įtempimas ne tik pačių laidų vedėjų, bet ir kitų kalbos vartotojų gali būti suvokiamas ir kaip standartinės šnekamosios kalbos, ir kaip rimto kalbėjimo stiliaus požymis.

6 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ įtempimo koeficientai spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje

Kintamasis	Kalbėtojas	F ₁	F ₂	Įtempimo koeficientas	Ar skirtumas statistiškai reikšmingas?
/i:/	VED	343	1886	543	taip: Wilkso lambda = 0,000, p<0,001
	VLN	394	1769	375	
/u:/	VED	371	1060	569	taip: Wilkso lambda = 0,000, p<0,001
	VLN	423	1193	384	
/e:/	VED	440	1690	250	taip: Wilkso lambda = 0,006, p<0,01
	VLN	446	1634	188	
/o:/	VED	468	1103	429	taip: Wilkso lambda = 0,000, p<0,001
	VLN	485	1211	304	
/æ:/	VED	497	1607	110	ne: Wilkso lambda = 0,162, p>0,05
	VLN	489	1578	89	
/ɑ:/	VED	528	1360	168	ne: Wilkso lambda = 0,108, p>0,05
	VLN	510	1384	126	

Skirtumas tarp formančių reikšmių vidurkių nustatytas atliekant daugiamatę dispersinę analizę (angl. *multivariate analysis of variance*, MANOVA). Statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas, jei p<0,001 arba p<0,01. Jei p>0,05, statistinio skirtumo tarp šių rodiklių nėra.

Kad didesnis balsių įtempimas mūsų kalbinėje bendruomenėje ir funkcionuoja, ir yra atpažįstamas kaip standartinės šnekamosios kalbos požymis, galima spręsti ir iš humoristinėse televizijos laidose kuriamų stilizacijų, parodijų ar pamėgdžiojimų, kuriuose kalbėjimas standartinė kalba sąmoningai kuriamas lituanisto personažui hiperbolizuotai įtemptai tariant balsius. Pernelyg įtempti balsiai, pasitelkti kaip priemonė komiškam lituanisto vaizdiniui kurti ir jo kalbėjimo stiliui konstruoti, tik pabrėžia, kad kalbama ne rimtai, o siekiant pasijuokti. Be to, faktas, kad toks personažas kelia juoką, reiškia, kad itin įtemptais balsiais išsiskiriantis kalbėjimo stilius yra atpažįstamas kalbinėje bendruomenėje (plg. Rampton 2006: 262; Bell, Gibson 2011: 568).

Tokių stilizacijų pavyzdžiu būtų galima laikyti 1993 m. lietuviško humoro laidoje „Bentski šou“ su rubrika „Kalbos pirtelė“ Viliaus Kaminsko vaidinamą lituanistą, kuris „verčia“ žargoninę įvairių profesijų ir socialinių sluoksnių personažų kalbą į kodifikuotą standartinę šnekamąją kalbą. Standartinės kalbos išpūdžiui kurti jis kirčiuotus ir nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ taria įtempčiau („Kalbos pirtelė“ 1993). „Dviračio žinių“ humoristiniame siužete Lietuvos kalbos instituto mokslinę bendradarbę Onomatopėją Abdul-Tallat-Kelpšaitę vaidinanti aktorė oficialaus valstybinio vardyno idėją pristato ir su pažeidėjams numatyta baudų sistema supažindina („Dviračio žinios“ 2019-10-18) ar apie parengtą naują lietuvių kalbos apsaugos strategiją pasakoja („Dviračio žinios“ 2020-08-04) taip pat įtempčiau tardama tiek kirčiuotus, tiek nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/. Tiesa, kiek tai įmanoma nustatyti audiškai, humoristinėse laidose balsių įtempimas nesistemingas, nenuoseklus – jis apima ne visus šiose laidose kuriamų personažų tariamus balsius, o tik pavienius. Be to, kiek girdėti, nekirčiuotoje pozicijoje paprastai įtempčiau tariami vidutinio pakilimo /e:/, /o:/, taip pat aukštesnio pakilimo /i:/, /u:/,

t. y. tie kintamieji, kuriems charakterizuoti svarbiau remtis būtent įtempimo, o ne trukmės parametrais kaip /æ:/ ir /ɑ:/ (plg. Pakerys 1982: 102). Ar stilizacijų kūrėjai, konstruodami performatyvią kalbininko tapatybę, tiksliai apibendrina, kad socialinėms reikšmėms sužadinti (o šiuo konkrečiu atveju – dar ir komiškam efektui kurti) kalbinių variantų distribucija ir neturinti būti sisteminga – sąsajai su kalbėjimo stiliu kurti pakanka keleto žymėtų variantų? Ar ir rimtose, visuomeninės tematikos laidose į šnekamosios kalbos standartą nurodoma ir sąsaja su formaliu ir rimtu kalbėjimu sužadinama keletu įtempčiau tariamų variantų?

3.3. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimas spontaniškoje atskirų laidų vedėjų kalboje

Norint patikrinti, ar ir rimtas, visuomeninės laidos tematikos laidas vedantys laidų vedėjai, kaip ir humoristiniuose siužetuose kuriami lituanistų personažai, įtempčiau taria tik pavienius balsius, ar tikrai kuriamose stilizacijose tiksliai apibendrinamas nesisteminis balsių įtempimas, atidžiau pasižiūrėta į keletą /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ statistinių parametrų: jų formančių reikšmių standartinius nuokrypius ir įtempimo koeficientus⁹.

7 lentelėje tamsesne pilka spalva pažymėta, kurio iš dešimties tyrime dalyvavusių laidų vedėjų ir kurio iš šešių tiriamų kintamųjų variantų formančių reikšmės išsiskiria didžiausiu standartiniu nuokrypiu (taigi yra labiausiai pasklidusios apie vidurkį), šviesesne – kurio formančių reikšmių standartinis nuokrypis yra mažiausias (taigi formančių reikšmės yra mažiausiai nutolusios nuo vidurkio). Paskui suskaičiuota, kiek didžiausio ir mažiausio standartinio nuokrypio balų surinko kiekvienas iš vedėjų (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Didžiausiu ir mažiausiu nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ F₁ ir F₂ standartiniu nuokrypiu (-iais) išsiskiriantys laidų vedėjai

Laidų vedėjo kodas	s												Didžiausio standartinio nuokrypio balai	Mažiausio standartinio nuokrypio balai
	F ₁						F ₂							
	/i:/	/u:/	/e:/	/o:/	/æ:/	/ɑ:/	/i:/	/u:/	/e:/	/o:/	/æ:/	/ɑ:/		
VED-28	36	47	56	47	60	61	110	121	161	118	162	149	0	0
VED-29	52	46	61	51	58	92	212	104	108	132	88	135	3	1
VED-31	46	41	29	24	55	46	207	113	145	96	71	98	0	3
VED-33	36	47	34	41	53	57	97	140	70	141	93	163	0	2
VED-34	31	35	53	46	48	70	210	134	211	121	151	136	1	1
VED-36	46	55	60	63	57	62	244	107	142	123	174	105	4	0
VED-37	41	41	44	46	63	47	166	136	108	149	117	164	2	0
VED-39	38	31	45	60	65	63	186	159	191	141	92	126	2	0
VED-44A	41	37	27	44	42	38	147	123	112	100	160	140	0	2
VED-44B	33	22	41	33	52	36	180	141	137	105	152	77	0	3

⁹ Tokią metodiką pasiūlė danų sociolingvistas, žiniasklaidos kalbos tyrėjas Jacobas Thøgersenas, su kuriuo konsultuotasi, kokius statistinius rodiklius įtraukti į tyrimą norint patikrinti, ar laidų vedėjai nuosekliai, o gal priešingai – nesisteminiai įtempčiau taria tyrimui aktualius kintamųjų variantus.

Suskaičiavus didžiausio ir mažiausio standartinio nuokrypio balus, matyti, kad rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjų kalba variantiška ir vieno tarties standarto nesama. Komerciniuose kanaluose kultūros laidą vedančio VED-31 ir plačiau visuomenei gerai žinomus žmones pokalbių laidoje kalbinančio VED-44B formantės išsiskiria mažiausiu standartiniu nuokrypiu (jie surinko daugiausia mažiausio standartinio nuokrypio balų). Vadinas, šių kalbėtojų formantėmis žymimi kintamųjų variantų kokybiniai požymiai varijuoja mažiausiai, patys variantai tariami stabiliausiai ir yra panašesni į kitus to paties kalbėtojo to paties kintamojo variantus. Tyrimo rezultatas, kad VED-31 ir VED-44B balsiai mažiausiai varijuoja, leidžia kelti prielaidą, kad net ir formaliose rimtos, visuomeninės tematikos laidose, kurios tradiciškai laikomos standartinės šnekamosios kalbos domenu, jie nekeičia savo kalbos (vartoja vernakulą) (plg. Labov 1972 teiginį, kad vernakulu kalbančių žmonių kalba nuoseklesnė, sistemingiau vartojami kintamųjų variantai).

Daugiausia balų už tai, kad taria balsius, kurių formantės išsiskiria didžiausiu standartiniu nuokrypiu, gavo politinių diskusijų laidą visuomeninėje televizijoje vedantis VED-36. Platesnės amplitudės formančių reikšmių variacija leidžia spėti, kad jo kalboje konkuruoja kelių kalbos atmainų normos. Tikėtina, kad viena iš jų – šnekamosios kalbos standarto, tačiau plati formančių reikšmių variacija leistų teigti, kad jo normos nėra internalizuotos.

Klausantis ne tik šių, bet ir kitų laidų vedėjų garso įrašų, susidaro įspūdis, kad jų tariamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimo laipsnis varijuoja nuo bemaž negirdimo iki kiek ryškesnio. Vis dėlto audiciškai (remiantis vien klausu) sunku nustatyti, kad kuris nors iš vedėjų balsius tartų nuosekliau ir gerokai įtempčiau nei kiti. Kitaip tariant, negirdėti, kad kuris nors iš vedėjų pakeistų savo tarties sistemą taip, kad visų tariamų kintamųjų variantai būtų įtemptesni už atitinkamus kitų laidų vedėjų kintamųjų variantus. Norint patikrinti, kiek šie teiginiai teisingi, skaičiuoti laidų vedėjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimo koeficientai ir 8 lentelėje tamsesne pilka spalva žymėta, kuris iš laidų vedėjų ir kuriuos iš balsių taria įtempčiau nei kiti, šviesesne pilka – kuris iš laidų vedėjų ir kuriuos balsius taria mažiausiai įtemptai. Už kiekvieną balsį, kurį laidos vedėjas taria įtempčiau (kintamojo variantų įtempimo koeficientas didžiausias) nei kiti, buvo skiriamas vienas didžiausio įtempimo balas. Analogiškai už balsį, kurį kuris nors iš laidų vedėjų taria mažiausiai įtemptai iš visų (kintamojo variantų įtempimo koeficientas mažiausias), buvo skiriamas vienas mažiausio įtempimo balas. Galiausiai skaičiuota, kiek didžiausio ir mažiausio įtempimo balų visi surinko (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ įtempimo koeficientai spontaniškoje laidų vedėjų kalboje

Laidų vedėjo kodas	Įtempimo koeficientas						Didžiausio įtempimo balai	Mažiausio įtempimo balai
	/i:/	/u:/	/e:/	/o:/	/æ:/	/ɑ:/		
VED-28	596	647	258	452	161	241	0	0
VED-29	565	510	213	419	198	175	1	0
VED-31	690	517	346	532	121	122	1	0
VED-33	568	558	313	415	116	238	0	0
VED-34	610	580	403	367	184	144	0	1
VED-36	593	705	404	542	97	170	3	0
VED-37	283	511	165	410	125	280	1	1
VED-39	610	617	133	414	131	114	0	1
VED-44A	454	496	230	414	195	116	0	1
VED-44B	462	553	102	446	64	184	0	2

Suskaičiavus didžiausio ir mažiausio balsių įtempimo balus, paaiškėjo, kad nė vienas iš laidų vedėjų visų nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ netaria įtempčiau nei kiti:

- įtempčiausius /i:/ taria komerciniame kanale kultūros laidą vedantis VED-31,
- /æ:/ – komerciniame kanale aktualijų laidą vedantis VED-29,
- /ɑ:/ – visuomeninėje televizijoje pokalbių laidą vedantis VED-37;
- didžiausiu įtempimu išsiskiria visuomeninėje televizijoje politinių diskusijų laidą vedantis VED-36: jis įtempčiau nei kiti laidų vedėjai tarė tris iš šešių tiriamų kintamųjų – /u:/, /o:/, /e:/.

Taigi nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimas, regis, nepriklauso nuo laidos tematikos (aktualijų ar kultūros laida), žiniasklaidos valdymo formos (komercinis ar visuomeninis transliuotojas). Vadinasi, rimtose TV ir radijo laidų vedėjų laidose balsių įtempimas nėra nuoseklus – kalbėtojai tarties sistemos iš esmės nekeičia, o tik pavieniais įtemptesniais balsiais pažymi stilių kaip priklausantį standartinės šnekamosios kalbos domeniui ir dėl to turintį rimtumo reikšmę.

Įdomu, kad daugiausia įtemptesnių balsių tarė VED-36, kurio kalboje rasta keletu kalbos atmainų normų konkurencija, ir spėtina, kad viena iš šių atmainų – standartinės šnekamosios kalbos. Kiek netikėta, kad VED-36 įtempčiau taria /u:/, /o:/, /e:/, t. y. tris iš keturių kintamųjų, kuriuos įtempčiau nei kitus taria ir aktoriai, humoristinėse televizijos laidų stilizacijose kurdami komišką lituanisto personažą ir stereotipinį standartinės šnekamosios kalbos vaizdinį. Tiesa, humoristiniuose siužetuose balsių įtempimo laipsnis atrodo esantis didesnis nei laidų vedėjų kalboje: vedėjų kalboje įtemptesni variantai bemaž nepastebimi (ryškiau į ausis nekrenta) ir nustatomi tik atliekant instrumentinę jų analizę, o štai humoristiniuose siužetuose jie itin ryškūs, galimi nustatyti iš klausos.

Jei didesnis balsių įtempimo laipsnis rodo geresnę atitiktį standartinės šnekamosios kalbos normoms, kodėl ne tirtose rimtose laidose, o būtent humoristiniuose siužetuose balsių įtempimas atrodo esantis didesnis? Juk rimtos, visuomeninės tematikos laidos standartinės šnekamosios kalbos normas turėtų atitikti geriau nei komiško efekto siekiantys humoristiniai siužetai. Tam esama bent keletu priežasčių. Viena iš jų – pakitusi žiniasklaidos kalba, antra – skirtingame komunikaciniame kontekste aktualizuojamos skirtingos balsių įtempimo indeksinės reikšmės, kurias, be kita ko, lemia ir balsių įtempimo laipsnis. Kokios šios reikšmės, aptariama tolesniame skyrelyje.

3.4. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ įtempimo indeksinės reikšmės

Kaip žinoma, žiniasklaidos vartojama kalba formuoja mūsų kalbines nuostatas, kas suprantama kaip *geriausia* viešajai erdvei tinkama kalba, ir tuo pat metu atspindi ir stiprina kalbinėje bendruomenėje įsitvirtinusių geriausios kalbos vaizdinius (plg. Nevinskaitė 2017: 48). Kaip jau minėta, balsių įtempimas, būdamas ryškesnis rimtose, visuomeninės, o ne pramoginės, asmeninės tematikos laidose, funkcionuoja kaip požymis, nurodantis į rimtai kalbantį laidų vedėją ir turi reikšmę „kalbu rimtai“.

Sovietmečiu (1960–1987 m.) laidų vedėjai tarė įtemptesnius balsius, nei taria dabartiniu žiniasklaidos raidos etapu (nuo 1988 m.) (Čičirkaitė 2017: 270–272), vadinasi, *geriausios* kalbos vaizdinį sudarantys nekirčiuoti /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /ɑ:/ buvo įtemptesni, nei girdime pastaraisiais dešimtmečiais. Taigi sovietmečio kalbinėje bendruomenėje tokie įtemptesni balsiai galėjo būti siejami su standartinė, veikiausiai ir apskritai su televizijos ir radijo diktorių kalba. Dabartiniu laikotarpiu žiniasklaidos kalba jau kitokia: laidų vedėjai tiriamų kintamųjų variantus taria ne tik trumpesnius, bet ir ne tokius įtemptus kaip sovietmečiu (ten pat), todėl galima spėti, kad itin ryškūs jų įtempimo laipsnis galėtų nurodyti ne tiek į standartinę šnekamąją kalbą, kiek į praėjusį žiniasklaidos raidos etapą, todėl galėtų kelti dabartiniams laidų vedėjams nebūdingą ar net senamadiško kalbėjimo stiliaus įspūdį.

Didesniu įtempimu (kiek tai įmanoma nustatyti audiciškai) veikiausiai išsiskirtų ir pietinių vakarų aukštaičių kauniškių kilmės laidų vedėjų tariami balsiai, tačiau sudarydami kompleksą su kitomis kauniškių patarmėms būdingomis ypatybėmis (pvz., kirčiuotuose kamieno skiemenyse prieš minkštąjį ar kietąjį priebalsį siauriau tariamais kintamojo /æ:/ variantais (LKTCH 2004: 39)), jie, net ir vartojami laidų vedėjų, funkcionuotų kaip geografinė šių kalbėtojų kilmės vietos nuoroda ir turėtų kitą reikšmę – „kalba suvalkietis“¹⁰.

Humoristinių televizijos siužetų stilizacijose balsių įtempimas sąmoningai ir tikslingai pasitelkiamas ir kaip išteklius komiškam kalbininko paveikslui ir stereotipiniam standartinės šnekamosios kalbos vaizdinui kurti bei turi indeksinę reikšmę „kelia juoką“. Tokia reikšmė randasi nekirčiuotus tiriamų kintamųjų variantus tariant gerokai įtempčiau nei įprasta žiniasklaidoje (žr. 9 lentelėje pateikiamus duomenis, kur didesnės (ir pilka spalva pažymėtos) skaitinės reikšmės rodo didesnę nekirčiuotų kintamųjų variantų įtempimo laipsnį), todėl jie tampa atpažįstami kaip nenatūralūs, hiperartikuluoti. Nekirčiuotų kintamųjų variantų tarimas hiperbolizuotai yra priežastis, kodėl kuriamas kalbininko personažas ir jo reprezentuojamas standartinės kalbos vaizdinys suvokiami kaip parodija, o patys variantai įgyja reikšmę (šiuo konkrečiu atveju – „kelia juoką“). Indeksinė reikšmė („kelia juoką“) randasi performatyviai tapatybei kurti svarbius kintamojo variantus perkeliant iš vienos (standartinės šnekamosios kalbos) erdvės į kitą (parodijuojamos standartinės šnekamosios kalbos) ir naujoje erdvėje šiuos variantus tariant hiperbolizuotai (plg. Bakhtin 1981: 20). Tokiame kontekste apskritai bet kuris itin įtemptus balsius tariantis kalbėtojas imamas interpretuoti kaip kuriantis stilizaciją ir atrodo karikatūriškas.

9 lentelė¹¹. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ įtempimo koeficientų palyginimas „Bentski šou“ stilizacijoje ir rimtose, visuomeninės tematikos laidų vedėjų kalboje

Kintamasis	„Bentski šou“	Rimtos, visuomeninės tematikos laidos
/i:/	852	543
/u:/	615	569
/e:/	665	250
/o:/	716	429
/æ:/	227	110
/ɑ:/	124	168

Taip ryškesnis balsių įtempimo laipsnis, neutraliai žymėjęs standartinę šnekamąją kalbą, įgyja papildomą kultūrinį krūvį ir naują indeksinę reikšmę „senamadiškas“, kartu su tarmės ypatybėmis – „kalba suvalkietis“, o naudojamas stilizacijose – dar vieną naują reikšmę „kelia juoką“. Net ir nežymus balsių įtempimo varijavimas gali atskirti rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjų kalbą nuo pusiau formalios šnekamosios kalbos (kaip jau minėta, ją šiame tyrime iliustruoja vilniečių kalba), rimtas laidas – nuo pramoginių, asmeninės tematikos laidų, taigi laidų vedėjų laidoje funkcionuoti kaip formalus, rimto stiliaus požymis. Kuri iš šių potencialių reikšmių aktualizuojama konkrečioje kalbinėje situacijoje, priklauso nuo komunikacinio konteksto ir balsių įtempimo laipsnio.

¹⁰ Kad standartinei šnekamajai kalbai artima laikoma suvalkiečių ir stilizacijose komišką efektą kurianti hiperbolizuotai įtemptais balsiais išsiskirianti kalba dalijasi tomis pačiomis indeksinėmis reikšmėmis, rodytų ir suvalkiečių žurnalistų interviu, kuriuose jie teigia buvę kolegų įspėti, kad jei jie savo tarmės nepakeis, taps komiškais humoristinių laidų personažais (žr., pvz., DELFI 2022-09-19).

¹¹ Lentelėje pateikiami duomenys detaliau neaptariami ir turėtų būti suvokiami tik kaip iliustracija, atskleidžianti bendrąją tendenciją stilizacijose nekirčiuotus ilgosiomis raidėmis rašomus balsius tarti įtemptesnius nei rimtose, visuomeninės tematikos laidose. Kiek rimčiau lyginti šių dviejų žiniasklaidos žanrų negalime, nes pavyko rasti pernelyg mažai viešai prieinamų „Bentski šou“ įrašų.

Rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjų gebėjimas parinkti tinkamą balsių įtempimo laipsnį rodo gerą jų sociolingvistinę kompetenciją. Jei kuris laidų vedėjas šiuos balsius tartų įtemptesnius, nei pakanka rimto kalbėjimo stiliaus vaizdiniui sužadinti, jis atrodytų ne rimtas, o juokingas, kuriantis parodiją. Be to, jei jis šiuos balsius tartų nepakankamai įtemptus, balsių įtempimas nekurtų rimto kalbėjimo išpūdžio, o rodytų laidų vedėją kalbant pramoginėms, asmeninės tematikos laidoms būdingu stiliumi.

4. Apibendrinamosios pastabos

Straipsnyje aprašomas tyrimas patvirtino du pagrindinius ankstesnio tyrimo rezultatus ir juos patikslino:

- 1) rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjai nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ variantus taria tokios pat trukmės, kaip ir pusiau formaliai kalbantys vilniečiai. Taigi šiose laidose balsių trukmė nėra socialiai reikšmingas kalbinis išteklius kuriant formalų ir rimtą kalbėjimo stilių ir konstruojant rimtos, visuomeninės tematikos laidos vedėjo kalbinę tapatybę;
- 2) rimtų, visuomeninės tematikos laidų vedėjai /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /ɑ:/ variantus taria įtempčiau nei vilniečiai ir taip atskiria savo stilių nuo pusiau formalus vilniečių kalbėjimo ir pažymi jį kaip priklausantį kalbos standarto erdvei. Ankstesnių tyrimų duomenimis, balsių įtempimas taip pat statistiškai reikšmingai skiria ir rimtas, visuomeninės tematikos laidas nuo pramoginių, asmeninės tematikos laidų.

Šių tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad balsių įtempimas diferencijuoja kalbėtojus (laidų vedėjas vs vilnietis), laidų tipus (rimta, visuomeninės tematikos vs pramoginė, asmeninės tematikos laida), stilius (formalus vs pusiau formalus), kalbos atmainas (realusis kalbos standartas vs vilniečių kalba). Taip rimtos, visuomeninės tematikos laidų vedėjų kalboje jis įgyja indeksinę reikšmę „kalbu rimtai“. Be to, nustatyta, kad rimto kalbėjimo išpūdžiui ir rimtos laidos vedėjo kalbinei tapatybei sukurti pakanka pavienių įtempčiau tariamų balsių.

Daugelyje kalbinių bendruomenių rimtos, visuomeninės tematikos laidos stereotipiškai suvokiamos kaip standartinės šnekamosios kalbos išikūnijimas. Vis dėlto, šio tyrimo duomenimis, pagal balsių įtempimo statistinius rodiklius dabartinėje žiniasklaidoje tokias laidas vedantys kalbėtojai gali būti priskiriami bent dviem tipams: kalbančių vernakulu ir tų, kurių kalbiame repertuare konkuruoja kelių kalbos atmainų normos, iš kurių viena – standartinė šnekamoji kalba.

Mūsų kalbinėje bendruomenėje balsių įtempimas ne tik žymi rimtą kalbėjimo stilių, bet turi ir daugiau reikšmių. Jos priklauso nuo komunikacinio konteksto ir balsių įtempimo laipsnio. Štai sovietmečio žiniasklaidoje didesnis balsių įtempimas galėjo kelti asociacijas su radijo ir televizijos diktorių kalba. Dabartiniu žiniasklaidos raidos etapu balsiai tariami ne taip įtemptai kaip sovietmečiu. Jei dabartinio laikotarpio laidose balsių įtempimo laipsnis būtų toks didelis kaip sovietmečiu, jis galėtų nurodyti į praėjusį žiniasklaidos raidos etapą, taigi – galimai ir į senamadišką kalbėtoją bei jo kalbėjimo stilių.

Humoristinių televizijos siužetų stilizacijose itin didelis balsių įtempimas pasitelkiamas kaip išteklius komiškam kalbininko, standartinės šnekamosios kalbos vaizdiniui sukurti. Būdamas itin ryškus, užuot nurodęs į kalbos standartą ir žymėjęs rimtą bei formalų kalbėjimą, jis suvokiamas kaip hiperformalus ir sukelia komišką efektą. Būtent specifinis – hiperartikuliuotas – balsių tarimo būdas pastebimas auditorijos, atpažįstamas kaip dabartinei žiniasklaidai nebūdingas, todėl nenatūralus ir keliantis juoką.

Šaltiniai

- Būtiniausi tarties reikalavimai. <http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos/butiniausi-tarties-reikalavimai>
- DELFI, 2022-09-19. Ugnė Siparė atvirai – apie kritiką dėl suvalkietiškos tarties, gaunamą atlyginimą ir atliktas grožio procedūras: esu už botoksa. <https://www.delfi.lt/veidai/nepatogus-klausimai/ugne-sipare-atvirai-apie-kritika-del-suvalkietiskos-tarties-gaunama-atlyginima-ir-atliktas-grozio-proceduras-esu-uz-botoksa.d?id=91261111>
- Dviračio žinios, 2019-10-18. Kalbininkė apie lietuviškus vardus: valstybė privalo kištis! <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000081705?fbclid=IwAR3lwiGfmxOcugkA7riAPkjmnpqAJY19euW-63MZ9TzvwuZPj7jJ6iVfTNw>
- Dviračio žinios, 2020-08-04. Kalbininkė: kiekvienas lietuvis turi saugoti po keturis žodžius? <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000117007/dviracio-zinios-kalbininke-kiekvienas-lietuvis-turi-saugoti-po-keturis-zodzius>
- Kalbos pirtelė, 1993. <https://www.youtube.com/watch?v=8OUShGd08x0&list=PLE687AE6D058E9FE7&index=2>
- OED, 2016. Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/view/Entry/232576?redirectedFrom=yuppie&>
- Radijo ir TV kalbos tekstynas, parengė Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centras. <http://radijoirtvtekstynas.sociolingvistika.lt/>
- Vilniečių interviu bazė „Kalba Vilnius“, parengė Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centras. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>

Literatūra

- Adank, P., R. Smits, R. van Hout. 2004. A comparison of vowel normalization procedures for language variation research. *Journal of the Acoustical Society of America* 116, 3099–3107.
- Aliūkaitė, D. 2014. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 6, 1–33.
- Androutsopoulos, J. 2010. The study of language and space in media discourse. Language and Space. *An International Handbook of Linguistic Variation: Theories and Methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin/New York: De Gruyter Mouton. 740–760.
- Čičirkaitė, R. 2016. „Radijų ir televizijų gal net vilnietišškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 8, www.taikomojikalbotyra.lt.
- Čičirkaitė, R. 2017. Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? In L. Vaicekauskienė (sud.). *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 259–276.
- Čičirkaitė, R. 2019. *Vilniaus kalbos fonetinių ypatybių socialinės reikšmės: stigmatizuojamas ilginimas ir santykis su žiniasklaidos kalba*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bakhtin, M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. M. Holquist (ed.). Austin: University of Texas Press.
- Bell, A. 1983. Broadcast news as language standard. *International Journal of the Sociology of Language* 40, 29–42.
- Bell, A., A. Gibson. 2011. Staging language: An introduction to the sociolinguistics of performance. *Journal of Sociolinguistics* 15 (5), 555–572.
- Boersma, P., D. Weenink. 2010. *Praat: Doing phonetics by computer*. Programos versija 6.0.08.
- Cameron, D. 2012. *Verbal Hygiene*. London, New York: Routledge.
- Chambers, J. K. 1998. TV makes people sound the same. *Language Myths*. L. Bauer, P. Trudgill (eds.). London: Penguin. 123–131.
- Coulmas, F. 2013. The Tyranny of Writing and the Dominance of Vernacular Speech. *Writing and Society*. Cambridge University Press. 1–18.
- Coupland, N. 2000. Sociolinguistic prevarication about ‘standard English’. *Journal of Sociolinguistics* 4 (4), 622–634.
- Coupland, N. 2001. Language, situation, and the relational self: theorizing dialect-style in sociolinguistics. *Style and Sociolinguistic Variation*. P. Eckert, J. R. Rickford (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 185–210.
- Coupland, N. 2007. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Coupland, N. 2014. Language change, social change, sociolinguistic change: A meta-commentary. *Journal of Sociolinguistics* 1802, 277–286.
- Coupland, N., T. Kristiansen (eds.). 2011. SLICE: Critical perspectives on language (de) standardization. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press. 11–35.
- Coupland, N., J. Thøgersen, J. Mortensen (eds.). 2016. Introduction: Style, media and language ideologies. *Style, Media and Language Ideologies*. Oslo: Novus Press. 11–49.
- Eckert, P. 2004. The meaning of style. Prieiga internetu <https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/salsa2003.pdf> (žiūrėta 2020-12-01).
- Eckert, P. 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12 (4), 453–476.
- Flynn, N. 2011. Comparing vowel formant normalisation procedures. *York Paper in Linguistics* (Series 2) 11, 1–28.
- Garret, P. 2001. Language attitudes and sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics* 5, 626–630.
- Girdenis, A., A. Pupkis. 1996. Kalbos norminimo principai. *Gimtoji kalba* 8, 1–5.
- Grinaveckienė, E., V. Vitkauskas. 1997. *Lietuvių tarmių tekstai 2: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šnektai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Harrington, J. 2010. *Phonetic Analysis of Speech Corpora*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hymes, D. 1996. *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice*. London: Taylor & Francis.
- Jaroslavienė, J. 2015. Lietuvių kalbos trumpųjų ir ilgųjų balsių kiekybės ir kokybės etalonai. *Bendrinė kalba* 88, Prieiga internetu http://www.bendrinekalba.lt/Html/88/Jaroslaviene_BK_88_straipsnis.pdf (žiūrėta 2021-01-20).
- Jaroslavienė, J., J. Grigorjevs, J. Urbanavičienė, I. Indričėnė. 2019. *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: balsių ir garsų sąveikos instrumentinis tyrimas*. I knyga. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kalėdienė, L. 2008. Sociolingvistinių kintamųjų metodas – vienas iš kalbos kitimų krypties nustatymo metodų. *Sociolingvistiniai kalbos tyrimai. Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 5–6.
- Kaukėnienė, L. 2003. Bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių kiekybė. *Acta linguistica Lithuanica* 48, 35–47.
- Kaukėnienė, L. 2004b. Dabartinių baltų bendrinių kalbų balsių spektrai. *Baltistica* XXXIX (2), 199–211.
- Kaukėnienė, L. 2004a. *Dabartinių baltų bendrinių kalbų nekirčiuotų skiemenų vokalizmas (instrumentinis tyrimas)*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kaukėnienė, L. 2005. Dabartinės lietuvių bendrinės kalbos ilgųjų balsių trukmė. *Žmogus kalbos erdvėje* 4, 65–71.
- Kaukėnienė, L. 2012. Dabartinių baltų bendrinių kalbų kirčiuotų ir nekirčiuotų žemutinių balsių spektrai bei trukmė. *Respectus Philologicus* 21 (26), 216–225. Prieiga internetu <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367187116030/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žiūrėta 2021-01-19).
- Kavaliauskas, V., A. Šmitas. 2010. Būdingosios televizijos žurnalistų tarties klaidos. *Žmogus ir žodis* 1, 28–34. Prieiga internetu <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171223576/J.04~2010~1367171223576.pdf> (žiūrėta 2021-01-23).
- Krupienė, I., G. Kačiuškienė. 2008. Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakininės žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis* 1, 38–42.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Pennsylvania PA: University of Pennsylvania Press.
- LKG 1965. *Lietuvių kalbos gramatika. Fonetika ir morfologija*. K. Ulvydas (red.). Vilnius: Mintis.
- LKTCH 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Milroy, J., L. Milroy. 2002. *Authority in Language: Investigating Language Prescription and Standardisation*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Neivinskaitė, L. 2017. TV ir radijas kaip kalbos idealų formuotojas. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. L. Vaicekauskienė (sud.). Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai. 43–49.
- Ong, W. J. 2002. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London: Routledge.
- Pakerys, A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslo.
- Pakerys, A. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- Pakerys, A., A. Pupkis. 2004. *Lietuvių kalbos bendrinė tartis*. Kompaktinės plokštelės tekstai. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Pupkis, A. 1999. Ar turime prestižinę tartį? *Gimtoji kalba* 6 (384), 1–7.

- Pupkis, A. 2007. 2007 metų Kalbos švaros dienos. *Gimtoji kalba* 11, 3–11. Prieiga internetu <http://www.vlkk.lt/media/public/file/Naujienos/kalbos-svaros-dienos07.pdf> (žiūrėta 2021-01-23).
- Pupkis, A. 2020. Bendrinės tarties normos ir vartoseną (I). *Gimtoji kalba* 3–4, 3–8. Prieiga internetu http://www.vlkk.lt/media/public/file/Naujienos/Visuomenei_apie_kalba/Pupkis-apie-tarti_GK-2020_3-4.pdf (žiūrėta 2021-01-29).
- Pupkis, A., B. Stundžia. 1987. Žvilgsnis į tarties žodyną kodifikacijos ir vartosenos požiūriu. *Kalbos kultūra* 53, 44–58.
- Rampton, B. 2006. *Language in late modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schilling-Estes, N. 1998. Investigating ‘self-conscious’ speech: The performance register in Ocracoke English. *Language in Society* 27, 53–83.
- Silverstein, M. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication* 23, 193–229.
- Smetonienė, I. 2014. *Žiniasklaidos kalba ir stilius: tartis ir kirčiavimas*. I dalis. Tartis. Prieiga internetu https://www.flf.vu.lt/dokumentai/mokslas/el_knygu_versijos/ziniasklaidos-kalba-ir-stilius-internetui-su-aktyviu-turiniu.pdf (žiūrėta 2021-01-19).
- Snell, J. 2013. Dialect, interaction, and class positioning in school: from deficit to difference to repertoire. *Language and Education* 27 (2), 110–128.
- Subačius, G. 2019. Bendrinės lietuvių kalbos demotikavimo etapas. *Kultūros barai* 5, 8–11.
- Thomas, E. R. 2011. *Sociophonetics. An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thøgersen, J., N. Pharo. 2013. Changing pronunciation but stable social evaluation? *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 19 (2), 191–201.
- Thøgersen, J. 2016. The style and stylization of old news reading in Danish. *Style, Media and Language Ideologies*. J. Thøgersen, N. Coupland, J. Mortensen (eds.). Oslo: Novus Press. 105–135.
- Vaicekauskienė, L. 2017a. Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. L. Vaicekauskienė (sud.). Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai. 111–143.
- Vaicekauskienė, L. 2017b. Kas yra kalba ir kas kalbos standartas? *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. L. Vaicekauskienė (sud.). Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai. 21–27.
- Vaicekauskienė, L., ir R. Čičirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas, *Darbai ir dienos* 56, 55–74.
- Vaicekauskienė, L., ir R. Čičirkaitė. 2017. Kaip tyrėme kalbos idealus mentaliniuose vaizdiniuose. Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 61–83.
- Vaitkevičiūtė, V. 1960. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3. Vilnius: Mokslas, 207–217.
- Wolfram, W., N. Schilling-Estes. 2006. American English: Dialects and variation. *Language in Society* 25. Malden: Blackwell.
- Zhang, Q. 2005. A Chinese yuppie in Beijing: Phonological variation and the construction of a new professional identity. *Language in Society* 34, 431–466. Prieiga internetu <https://web.stanford.edu/~eckert/Institute2011/Readings/zhang2005> (žiūrėta 2020-11-30).

Įteikta 2021 m. gruodį